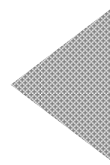

بررسی پایگاه اجتماعی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸-۱۳۶۸)

دکتر محمد رحیم عیوضی^۱

ملیحه رمضانی^۲

(تاریخ دریافت ۸۹/۶/۱۶- تاریخ تصویب ۸۹/۱۱/۱)

چکیده

بررسی پایگاه اجتماعی نخبگان و رجال سیاسی از جمله مباحث مهم در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی است. اهمیت این موضوع از آن جهت است که با مطالعه پایگاه اجتماعی رجال سیاسی می‌توان به ساخت قدرت سیاسی و موقعیت اجتماعی رجال و نخبگان سیاسی جامعه پی برد. از آنجایی که رجال سیاسی از نیروهای مؤثر در سیاست‌گذاری محسوب می‌شوند، این موضوع از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود. از طریق مطالعه سن، جنس، تحصیلات و امتیازات علمی، شغل، منابع درآمد و ... می‌توان پایگاه اجتماعی افراد را مورد بررسی قرار داد.

این مقاله با روش توصیفی و تحلیل اطلاعات مربوط به هیأت وزیران از قبیل سن، جنس، شغل و ... درصدد است، پایگاه اجتماعی اعضای کابینه‌های جمهوری اسلامی ایران در فاصله سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ را مورد بررسی قرار داده و به نتایجی در رابطه با پایگاه اجتماعی رجال و نخبگان سیاسی در سطح هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران دست یابد. داده‌های پژوهش حاکی از آن است، پایگاه اجتماعی هیأت وزیران ایران در فاصله سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ متعلق

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، ra.eivazi@yahoo.com

۲- کارشناس ارشد علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، ramezani_965@yahoo.com

به طبقه متوسط جامعه بوده است. همچنین پایگاه اجتماعی اعضای کابینه‌های سه رئیس‌جمهور ایران (هاشمی‌رفسنجانی، سیدمحمد خاتمی، محمود احمدی‌نژاد) از لحاظ شاخص‌های مربوط به پایگاه اجتماعی و آمار ارقام مربوط به هر یک از این معیارها با یکدیگر دارای تفاوت بوده است.

واژگان کلیدی: پایگاه، پایگاه اجتماعی، نخبگان سیاسی، هیأت وزیران.

مقدمه

مطالعه و تحقیق درباره منشأ و پایگاه اجتماعی نخبگان، همانند ضرورت تحقیق و شناخت ساختار طبقاتی جامعه نه تنها از آن جهت سودمند است که کلید فهم و تبیین دستگاه قدرت حکومتی را به دست می‌دهد، بلکه همچنین از این جهت سودمند می‌باشد که گروه نخبه از مؤثرترین عوامل و نیروهای سیاسی - اجتماعی بوده و در کشورهای در حال توسعه، تقریباً تمامی رفتارها و تصمیم‌گیری‌ها به علایق و منافع این گروه بستگی دارد. علاوه بر آن، شناسایی ساختار سیاسی جامعه ایران بدون آگاهی از خصوصیات کمی و کیفی گروه نخبه سیاسی بی‌نتیجه بوده، از این رو تحقیق در باب نخبگان و منشأ اجتماعی آن‌ها در جامعه ایران همانند سایر جوامع از اساسی‌ترین تحقیقات در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی است (ازغندی، ۱۳۷۶: ۸). پایگاه اجتماعی نشان‌دهنده موقعیت و جایگاه اجتماعی هر فرد در جامعه است. از طریق مطالعه شغل، سن، جنس، تحصیلات و امتیازات علمی، منابع درآمد، محل تولد و ... می‌توان تحلیلی از پایگاه اجتماعی هر فرد ارائه نمود.

لذا در این مقاله از میان رجال و نخبگان سیاسی جمهوری اسلامی ایران به بررسی پایگاه اجتماعی هیأت‌وزیران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ و به‌عبارتی اعضای کابینه سه رئیس‌جمهور (علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی، سیدمحمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد) می‌پردازیم که در مجموع شامل پنج کابینه می‌باشد. به منظور پاسخگویی سؤال اصلی مقاله: پایگاه اجتماعی هیأت وزیران ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ به چه صورت بوده است؟ فرضیه زیر مطرح شده است: هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ متعلق به طبقه متوسط (سنتی و جدید) جامعه بوده‌اند.

به منظور بررسی موارد مطرح شده، این مقاله در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول با عنوان کلیات شامل دو قسمت مفهوم‌شناسی و بررسی روش پژوهش می‌باشد؛ در بخش دوم به بررسی پایگاه اجتماعی هیأت وزیران ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ می‌پردازیم:

الف : کلیات

در این قسمت ابتدا به تعریف برخی از مفاهیم مرتبط و به کار رفته در پژوهش می‌پردازیم و در ادامه روش پژوهش و شیوه جمع‌آوری اطلاعات مربوط به بررسی پایگاه اجتماعی هیأت وزیران مطرح می‌گردد:

الف-۱. مفهوم شناسی

یکی از ویژگی‌های علوم انسانی این است که از مفاهیم برداشت‌های گوناگونی صورت می‌گیرد، لذا هرگونه تحقیق در این رابطه نیازمند تعریف مفاهیم مورد نظر می‌باشد. به همین منظور در این قسمت جهت مشخص شدن مفاهیم به کار رفته در این پژوهش، به تعریف مفاهیم و بیان ویژگی‌های آن می‌پردازیم، تا تصویر روشنی از آن برای خواننده ارائه گردد.

الف-۱-۱: پایگاه اجتماعی

بسیاری از مردم واژه پایگاه را برای توصیف، میزان اعتبار و ارزش اجتماعی که هر فرد در جامعه از آن برخوردار است به کار می‌برند. پایگاه اجتماعی نیز مانند سایر مفاهیم از سوی متفکرین مختلف مورد تعریف قرار گرفته است که در این قسمت به بیان چند تعریف در این رابطه می‌پردازیم: بروس کوئن در کتاب «مبانی جامعه‌شناسی» پایگاه اجتماعی را اینطور تعریف می‌کند: «پایگاه اجتماعی به موقعیت و جایگاهی اطلاق می‌شود که فرد در گروه و یا مرتبه اجتماعی یک گروه در مقایسه با گروه‌های دیگر کسب می‌کند. پایگاه و موقعیت اجتماعی فرد حقوق و مزایای شخص را تعیین می‌کند.» (کوئن، ۱۳۸۷: ۸۰). تعریف دیگری که می‌توان در این رابطه بیان کرد، تعریف آنتونی گیدنز است. از نظر او: «پایگاه اجتماعی به تفاوت‌های میان گروه‌های اجتماعی از نظر احترام و یا اعتبار اجتماعی که دیگران برای آن‌ها قائل می‌شوند، اطلاق می‌شود» (گیدنز، ۱۳۷۶: ۲۲۶). جوزف روسک و رولند وارن معتقدند: «پایگاه اجتماعی، به موقعیت کلی شخص در جامعه و در قبال سایر اشخاص، برحسب محافلی که با آن‌ها رفت و آمد دارد، وجهه‌ای که برایش قائل می‌شوند و حقوق و تکالیفی که مناسب موقعیت او است، اطلاق می‌شود» (روسک و وارن، ۱۳۵۰: ۱۰۰). از دیدگاه آگ برن و نیم کوف: «پایگاه اجتماعی ارزشی است که یک گروه بر یک نقش اجتماعی می‌نهد» (آگ برن و نیم کوف، ۱۳۵۳: ۱۹۹).

اما آنچه از پایگاه اجتماعی در این نوشتار مد نظر است، عبارت است از: پایگاه اجتماعی شخص نشان‌دهنده موقعیت و جایگاه شخص در عرصه اجتماع در رابطه با گروه‌های دیگر است که بر اساس آن از امتیازات، احترام و مزایای خاصی در مقایسه با گروه‌های دیگر برخوردار می‌شود.

اما در رابطه با ملاک‌های تعیین پایگاه اجتماعی می‌توان گفت، پایگاه اجتماعی دارای روابط متقابل با طبقه اجتماعی است. پایگاه اجتماعی نشان‌دهنده اعتبار، ارزش و اعتبار اجتماعی اشخاص است. پایگاه اجتماعی یک فرد از جامعه‌های تا جامعه دیگر متفاوت است. پایگاه اجتماعی دارای مبانی متفاوتی از قبیل: مبانی اقتصادی، سیاسی، علمی، ادبی، فرهنگی، اجتماعی و خانوادگی است. شرایط اقتصادی به فرد امکان می‌دهد تا محل سکونت بهتری داشته باشد، عضو گروه‌های برتر شهر خود باشد و روابط اجتماعی متنوع‌تری داشته باشد (محسنی، ۱۳۷۵: ۲۶۷). پایگاه اجتماعی هر فرد را مجموعه‌ای از عوامل از قبیل سن، جنس، شغل پدر، شغل خود فرد، سطح درآمد، میزان تحصیلات و شیوه زندگی شخص و ... مشخص می‌کند. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که در اکثر جوامع مجموعه‌ای از تقسیمات یا پایگاه‌ها وجود دارند که بر اساس آن می‌توانیم به موقعیت فرد در عرصه اجتماع و میزان برخورداری او از احترام و اعتبار اجتماعی، در مقایسه با سایر افراد و گروه‌ها پی ببریم.

الف - ۱ - ۲: هیأت وزیران

پس از برگزاری انتخابات ریاست جمهوری و انتخاب رئیس‌جمهور از سوی مردم، رئیس‌جمهور برای هر وزارتخانه فردی را به عنوان وزیر به مجلس شورای اسلامی معرفی می‌نماید. وزرای پیشنهادی رئیس‌جمهور باید از مجلس رأی اعتماد کسب کنند، پس از کسب رأی اعتماد از مجلس شورای اسلامی هیأتی را تشکیل می‌دهند که هیأت وزیران یا کابینه (هیأت) دولت نامیده می‌شود. وزیر در رأس وزارتخانه قرار دارد و امور مربوط به وزارتخانه را اداره و رهبری می‌نماید.

الف - ۲: روش پژوهش

روش به کار رفته در این پژوهش توصیفی است. نگارندگان با مطالعه و بررسی اطلاعات مربوط به هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به بررسی پایگاه اجتماعی آنان پرداخته‌اند. در دستیابی به پایگاه اجتماعی و اطلاعات مربوط به وزرا از سایت‌های دولتی از قبیل سایت نهاد ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس خبرگان رهبری، شورای عالی انقلاب فرهنگی، سایت‌های شخصی خود وزرا و ... همچنین استفاده از روزنامه‌های مربوط به آن دوره از قبیل اطلاعات، کیهان، سلام، اعتماد، جمهوری اسلامی و ... که هنگام معرفی کابینه پیشنهادی رئیس‌جمهور به بیان زندگی‌نامه و شرح فعالیت‌ها و سوابق هر یک از وزرا پرداخته‌اند، استفاده شده است. همچنین در دستیابی به بخش اعظم اطلاعات مربوط به پایگاه اجتماعی از خود

وزرا کمک گرفته شده است. با دسترسی به اکثریت وزرای این دوره بیست ساله موفق شدیم از خود وزرا اطلاعات شخصی‌شان را پرسیده و به تکمیل اطلاعات مربوط به بررسی پایگاه اجتماعی پردازیم و در نهایت نیز از صحت اطلاعاتی که از منابع مختلف جمع آوری شده بود، اطمینان پیدا نماییم.

در طی این مدت بیست ساله، پنج کابینه در جمهوری اسلامی ایران استقرار یافته است که هیأت وزیران آن‌ها شامل جمعیتی مرکب از نود نفر است (این تعداد شامل تمام وزرا، اعم از تغییر و تحولات صورت گرفته در وزرای هر کابینه است، علاوه بر آن هر وزیر یک بار محاسبه شده است، به عبارتی افرادی که در چند کابینه شرکت داشته‌اند، یک بار مورد محاسبه قرار گرفته‌اند). اگر بخواهیم تعداد اعضای هر کابینه را به صورت جداگانه محاسبه نماییم، می‌توان گفت، کابینه پنجم (علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی)، شامل بیست و پنج وزیر، کابینه ششم (علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی)، بیست و چهار وزیر، کابینه هفتم (سیدمحمد خاتمی)، بیست و هفت وزیر، کابینه هشتم (سیدمحمد خاتمی)، بیست و چهار وزیر و کابینه نهم (محمود احمدی‌نژاد) شامل سی و یک وزیر است؛ در مجموع تعداد وزرای این پنج دولت به صد و سی و یک وزیر می‌رسد (در محاسبه وزرای هر کابینه، تمام وزرا، اعم از تغییر و تحولات صورت گرفته در وزرای هر کابینه محاسبه شده است).

ب: بررسی پایگاه اجتماعی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

در این قسمت پایگاه اجتماعی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ مورد بررسی قرار می‌گیرد. به منظور بررسی پایگاه اجتماعی، همان‌گونه که در بخش قبل مطرح نمودیم، از شاخص‌هایی از قبیل سن، جنس، سطح تحصیلات، شغل و میزان درآمد، محل تولد و... استفاده می‌نماییم. براساس شاخصه‌های مطرح شده در بالا می‌توان تحلیلی از پایگاه اجتماعی کابینه‌های جمهوری اسلامی ایران ارائه نمود.

ابتدا سابقه عضویت و حضور وزرا در کابینه‌ها و دولت‌های مختلف را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در این ارتباط می‌توان گفت، وزرا از لحاظ سابقه شرکت در کابینه‌ها با یکدیگر دارای تفاوت می‌باشند. در جدول شماره یک، تعداد کل وزیران هر کابینه و سوابق شرکت آنان در کابینه‌ها به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است (در بررسی تعداد کابینه‌ها و سابقه عضویت وزرا، کابینه‌های پس از انقلاب اسلامی از دولت موقت تا دولت نهم مورد محاسبه قرار

گرفته است، علاوه بر آن کابینه میرحسین موسوی سه بار به مجلس شورای اسلامی معرفی شد):

جدول ۱: سابقه عضویت وزرا در کابینه های بعد از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷ - ۱۳۸۸) به تفکیک دولت ها

سابقه عضویت	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
بدون سابقه عضویت	۱۲	۴۸	۷	۲۹/۱۶	۱۶	۵۹/۲۵	۹	۳۷/۵	۲۹	۹۳/۵۴
عضویت در یک کابینه	۳	۱۲	۷	۲۹/۱۶	۴	۱۴/۸۱	۱۱	۴۵/۸۳	۱	۳/۲۲
عضویت در دو کابینه	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۴	۱۴/۸۱	۲	۸/۳۳	-	-
عضویت در سه کابینه	۵	۲۰	۳	۱۲/۵	-	-	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲
عضویت در چهار کابینه	-	-	۴	۱۶/۶۶	۱	۳/۷۰	-	-	-	-
عضویت در پنج کابینه	۱	۴	-	-	۲	۷/۴۰	-	-	-	-
عضویت در شش کابینه	-	-	۱	۴/۱۶	-	-	۱	۴/۱۶	-	-
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

براساس جدول شماره یک می توان گفت، تعداد وزرای که سابقه عضویت در هیأت دولت نداشته اند، در بیشترین تعداد خود متعلق به کابینه نهم (محمود احمدی نژاد) است. در این دوره کمتر از رجال با سابقه عضویت در هیأت دولت در تشکیل کابینه ها دعوت به عمل آمده است، تا جایی که ۹۳/۵۴ درصد وزرا، بدون سابقه عضویت در کابینه ها بوده اند. پس از کابینه نهم، بیشترین تعداد وزرای بدون سابقه عضویت مربوط به کابینه هفتم (سید محمد خاتمی)، ۵۹/۲۵ درصد و کابینه پنجم (هاشمی رفسنجانی)، ۴۸ درصد است. در دوم علی اکبر هاشمی رفسنجانی تنها ۲۹/۱۶ درصد وزرا بدون سابقه عضویت در دولت های مختلف بوده اند که کمترین میزان در

دوران مورد بررسی را شامل می‌شود. علت این اختلاف را می‌توان ناشی از عملکرد وزرا در دولت‌های گذشته، نوع نگرش هر رئیس‌جمهور به گزینش اعضای کابینه خود، نگرش و گرایش سیاسی هر یک از وزرا و ... دانست.

اگر بخواهیم سابقه شرکت و حضور وزرا در ترکیب هیأت دولت را مورد بررسی قرار دهیم، بیشترین میزان مربوط به کابینه علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی (کابینه پنجم و ششم) است که ۶۱/۴۲ درصد مجموع وزرای دو کابینه او دارای سابقه عضویت در ترکیب هیأت دولت بوده‌اند. پس از آن اکثریت متعلق به کابینه سیدمحمد خاتمی (کابینه هفتم و هشتم) با نسبت ۵۱/۶۲ درصد مجموع دو کابینه و سپس کابینه نهم با ۶/۴۶ درصد بوده است.

علاوه بر آن بیشترین تعداد و درصد سابقه عضویت در هر کابینه به ترتیب به این شرح است: در کابینه پنجم ۲۰ درصد وزرا سابقه شرکت در سه کابینه را دارا بودند. در کابینه دوم هاشمی‌رفسنجانی (۱۳۷۲ - ۱۳۷۶)، ۲۹/۱۶ درصد به صورت برابر دارای سابقه شرکت در یک کابینه و بدون سابقه عضویت بوده‌اند. کابینه هفتم به میزان برابر ۱۴/۸۱ درصد وزرا سابقه شرکت در یک و دو کابینه را داشته‌اند که در مجموع ۲۹/۶۲ درصد وزرا را شامل می‌شود. در کابینه هشتم ۴۵/۸۳ درصد که تقریباً نیمی از وزرا را شامل می‌شود، سابقه شرکت در یک کابینه را دارا بوده‌اند. همچنین در کابینه نهم، تنها ۶/۴ درصد وزرا سابقه عضویت در دو و سه کابینه را دارا بودند. در مجموع می‌توان گفت در تشکیل کابینه‌ها و دولت‌های جمهوری اسلامی ایران در دوره مورد بررسی، کمتر از رجال بدون سابقه حضور در ترکیب هیأت دولت استفاده شده است. در واقع سابقه حضور در پست‌های وزارتی معیار مهمی در گزینش وزرا بوده است، هرچند نمی‌توان تأثیر سایر عوامل از قبیل تخصص، سطح تحصیلات و ... را نادیده گرفت.

ب - ۱: پایگاه اجتماعی و موقعیت سنی هیأت وزیران

از آن جایی که یکی از معیارهای تعیین و بررسی پایگاه اجتماعی سن است، لذا سعی داریم در این قسمت به بررسی وضعیت سنی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران پردازیم تا تعیین شود ترکیب سنی کدام یک از کابینه‌ها جوان‌تر و یا مسن‌تر بوده، یا این که وضعیت سنی هر کابینه به چه صورت بوده است. در واقع پایگاه اجتماعی آن‌ها با توجه به موقعیت سنی آنان حائز اهمیت است. در جدول شماره دو، سن ورود صد و سی و یک وزیر به کابینه، در این دوره بیست ساله مورد بررسی قرار گرفته است:

جدول ۲: سن ورود وزیران جمهوری اسلامی ایران به هیأت دولت (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

توزیع سن	تعداد	درصد
۳۰-۳۴	۲	۱/۵۲
۳۵-۳۹	۱۴	۱۰/۶۸
۴۰-۴۴	۴۰	۳۰/۵۳
۴۵-۴۹	۵۰	۳۸/۱۶
۵۰-۵۴	۲۱	۱۶/۰۳
۵۵-۵۹	۲	۱/۵۲
۶۰-۶۴	۱	۰/۷۶
۶۵-۶۹	۱	۰/۷۶
جمع	۱۳۱	۱۰۰

به موجب جدول مذکور، گروه‌های سنی بین ۴۹-۴۰ سال با نسبت ۶۸/۶۹ درصد، اکثریت وزیران این دوره بیست ساله جمهوری اسلامی ایران را شامل می‌شود و گروه‌های سنی بین ۵۰-۶۹ سال با نسبت ۱۹/۰۷ درصد در درجه دوم قرار گرفته‌اند. از بررسی جدول فوق می‌توان نتیجه گرفت که بیش از نیمی از وزیران ایران در مرحله پختگی عمر و میانسالی به هیأت دولت راه یافته‌اند. علاوه بر آن، ۱۲/۲ درصد وزرا متعلق به نیروهای جوان کمتر از ۴۰ سال می‌باشند. نکته‌ای که در این ارتباط می‌توان به آن اشاره نمود این است، با توجه به این که برای تصدی منصب وزرات از نیروهای جوان نیز استفاده شده است، اما توجه به تجربه و سوابق اداری وزیران، اکثریت آنان را در گروه‌های سنی فرزاندگی و پختگی قرار داده است. در جدول شماره سه، ترکیب سنی هر یک از کابینه‌ها را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار داده‌ایم:

جدول ۳: سن ورود وزیران جمهوری اسلامی ایران به هیأت دولت به تفکیک دولت ها (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

توزیع سن	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
	رفسنجانی: ۵۵ سال		رفسنجانی: ۵۹ سال		خاتمی: ۵۴ سال		خاتمی: ۵۸ سال		احمدی نژاد: ۴۹ سال	
۳۰-۳۴	۲	۸	-	-	-	-	-	-	-	-
۳۵-۳۹	۸	۳۲	۳	۱۲/۵	۱	۳/۷۰	-	-	۲	۶/۴۵
۴۰-۴۴	۱۲	۴۸	۱۰	۴۱/۶۶	۱۲	۴۴/۴۴	۳	۱۲/۵	۳	۹/۶۷
۴۵-۴۹	۲	۸	۹	۳۷/۵	۱۰	۳۷/۰۳	۱۴	۵۸/۳۳	۱۵	۴۸/۳۸
۵۰-۵۴	۱	۴	۲	۸/۳۳	۴	۱۴/۸۱	۶	۲۵	۸	۲۵/۸
۵۵-۵۹	-	-	-	-	-	-	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲
۶۰-۶۴	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۳/۲۲
۶۵-۶۹	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۳/۲۲
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

براساس جدول فوق، جوان‌ترین رئیس‌جمهور، محمود احمدی‌نژاد با ۴۹ سال سن و مسن‌ترین، هاشمی‌رفسنجانی، ۵۹ سال است. جوان‌ترین کابینه، کابینه پنجم (علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی) است که ۴۰ درصد وزرای آن در گروه سنی بین ۳۹-۳۰ سال قرار دارند. مسن‌ترین کابینه، کابینه نهم (محمود احمدی‌نژاد) است. در کابینه مذکور، گروه سنی بین ۵۰-۶۹ با نسبتی حدود ۳۵/۴۶ درصد رقم قابل توجهی را نسبت به سایر کابینه‌ها تشکیل می‌دهد. تنها کابینه‌ای که در آن از وزرای جوان زیر ۴۰ سال استفاده نشده است، کابینه هشتم (سیدمحمد خاتمی) است. علاوه بر آن در تمام کابینه‌ها وزرای بین ۴۰-۴۹ سال جمعیت قابل ملاحظه‌ای را تشکیل می‌دهند.

اگر بخواهیم کابینه‌های معرفی شده توسط سه رئیس‌جمهور را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار دهیم، می‌توان گفت در دوران هشت ساله ریاست جمهوری علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی، میانگین سنی هیأت وزیران در دو دوره، جوان (۳۹-۳۰)، ۲۶/۲۵ درصد، میانسال (۴۹-۴۰)، ۶۷/۵۸ و مسن (۶۹-۵۰)، ۶/۱۶ درصد بوده است. در سال‌های ریاست جمهوری سیدمحمد

خاتمی، میانگین سنی دو دوره هیأت دولت به این ترتیب: جوان، (۳۹-۳۰)، ۱/۸۵، میانسال (۴۹-۴۰)، ۷۶/۱۵ درصد، مسن (۶۹-۵۰)، ۲۱/۹۸ درصد بوده است. برخلاف دوره هشت ساله علی اکبر هاشمی رفسنجانی در این دوره از نیروهای میانسال و مسن بیشتر استفاده شده است. در حالی که در دولت هاشمی، میانگین سنی هیأت دولت متمایل به جوانی و میانسالی است. در دولت نهم نیز ۶/۴۵ درصد وزرا جوان، ۵۸/۰۵ میانسال و ۳۵/۴۶ درصد کابینه مسن بوده است. در مجموع می توان گفت، در هر سه دوره (علی اکبر هاشمی رفسنجانی، سید محمد خاتمی، محمود احمدی نژاد)، در درجه اول از رجالی که عمری را در خدمات دولتی به تجربه اندوزی گذرانده اند و در واقع می توان گفت در سنین آمادگی اداره امور سیاسی کشور بوده اند، استفاده شده است.^۱

ب - ۲: پایگاه اجتماعی و جنسیت هیأت وزیران

همان طور که در بخش قبل به آن اشاره نمودیم، از جمله موارد دیگری که براساس آن می توان به تعیین پایگاه اجتماعی افراد پرداخت، معیار جنسیت است. در این ارتباط می توان گفت، با پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، به تدریج زمینه برای مشارکت زنان در عرصه های گوناگون جامعه فراهم شده است، تا جایی که در اصل ۲۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تأکید شده است: «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند» (منصور، ۱۳۸۴: ۳۱).

طبق اصل فوق تأکید بر برابری زن و مرد وجود دارد. بدین صورت که در مشارکت سیاسی افراد یک جامعه جنسیت خاصی مدنظر نیست و افراد جامعه چه زن باشند و چه مرد، حق بهره برداری و شرکت در عرصه های سیاسی را به طور مساوی دارا می باشند. با این وجود علی رغم مشارکت و حضور گسترده زنان در سایر عرصه ها، مشارکت زنان در زمینه سیاسی محدود و تجلی آن در مجلس شورای اسلامی است.

در بررسی صورت گرفته از پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران در فاصله سال های ۱۳۸۸-۱۳۶۸،

۱- برای مطالعه بیشتر ر.ک: (شجعی، ۱۳۷۲: ۲۸۰-۲۷۵).

از مجموع صدوسی و یک وزیر، هیچ وزیر زنی در ترکیب کابینه‌ها حضور نداشته و سرپرستی تمام وزارتخانه‌ها به مردان سپرده شده است. در واقع زنان در پست‌ها و مناصب مهم و حساس سیاسی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران مشارکت و حضور چندانی نداشته‌اند.

ب - ۳: پایگاه اجتماعی و تحصیلات و امتیازات علمی هیأت وزیران

معلومات و دانش هیأت حاکمه جمهوری اسلامی ایران یکی دیگر از معیارهایی است که به اعتقاد جامعه‌شناسان از اهمیت زیادی در تعیین نوع و پایگاه اجتماعی افراد برخوردار است. اهمیت موضوع از آن جهت است که گسترش دانش سبب می‌شود، از طریق ایجاد دسترسی بیشتر به فرصت‌های اشتغال و بهبود سلامتی، شرایط زندگی بهتر ایجاد شود. علاوه بر آن نکته‌ای که در این ارتباط می‌توان به آن اشاره نمود این که تحصیل و امتیاز علمی فرد سبب گسترش دامنه آگاهی او نسبت به مسائل موجود در جامعه شده، این امر نقش به‌سزایی در اتخاذ تصمیم دارد. به عبارت دیگر افزایش سطح تحصیلات فرد سبب اتخاذ تصمیم درست، منطقی و آگاهانه و منطبق با نیاز و ضرورت موجود در جامعه شده و تأثیر زیادی در حفظ و بقای نظام سیاسی ایفا می‌کند. در این ارتباط به منظور بررسی تحصیلات پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۸۸ ملاک‌هایی از قبیل سطح تحصیلات، محل تحصیل و رشته تحصیلی مد نظر گرفته شده است تا بتوان از طریق آن به نتایجی در تحلیل پایگاه اجتماعی هر یک از کابینه‌ها دست یافت.

ب - ۳ - ۱: پایگاه اجتماعی و سطح تحصیلات هیأت وزیران

جدول شماره چهار، سطح تحصیلات مجموع صد و یک و یک وزیر پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران را نشان می‌دهد:

جدول ۴: سطح تحصیلات هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

سطح تحصیلات	تعداد	درصد
حوزوی	۱۶	۱۲/۲۱
دیپلم	۳	۲/۲۹
کاردانی	-	-
کارشناسی	۲۴	۱۸/۳۲
کارشناسی ارشد	۴۱	۳۱/۲۹
دکتری	۳۵	۲۶/۷۱
تخصص پزشکی	۱۱	۸/۳۹
نامشخص	۱	۰/۷۶
جمع	۱۳۱	۱۰۰

آمار موجود در جدول نشان‌دهنده آن است، از مجموع صدوسی و یک وزیر، هشتاد و هفت نفر (۶۶/۳۹ درصد) دارای تحصیلات عالی (کارشناسی ارشد، دکتری، فوق تخصص پزشکی) بوده‌اند. به عبارت دیگر بیش از نیمی از برگزیدگان سیاسی جمهوری اسلامی ایران در این مدت بیست ساله از تحصیلاتی در سطح عالی برخوردار بوده‌اند و تنها ۱۸/۳۲ درصد با درجه کارشناسی و ۱۲/۲۱ با سطح تحصیلات حوزوی و ۲/۲۹ درصد با معلوماتی در حد دیپلم به اداره امور سیاسی کشور در سطح هیأت وزیران پرداخته‌اند. اگر بخواهیم آمارهای دو دوره را به صورت جداگانه مطرح و بررسی نماییم، می‌توان در جدول زیر نشان داد:

جدول ۵: سطح تحصیلات هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها
(۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

سطح تحصیلات	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
	رفسنجانی: اجتهاد				خاتمی: خارج فقه و اصول و کارشناسی ارشد				احمدی نژاد: دکتری	
حوزوی	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۵	۱۸/۵۱	۳	۱۲/۵	۲	۶/۴۵
دیپلم	۱	۴	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	-	-	-	-
کاردانی	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
کارشناسی	۷	۲۸	۸	۳۳/۳۳	۴	۱۴/۸۱	۴	۱۶/۶۶	۱	۳/۲۲
کارشناسی ارشد	۵	۲۰	۶	۲۵	۷	۲۵/۹۲	۹	۳۷/۵	۱۴	۴۵/۱۶
دکتری	۴	۱۶	۵	۲۰/۸۳	۸	۲۹/۶۲	۶	۲۵	۱۲	۳۸/۷۰
تخصص پزشکی	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۲	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۱	۳/۲۲
نامشخص	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

داده‌های جدول حاکی از آن است، بیشترین میزان سطح تحصیلات عالی دانشگاهی مربوط به کابینه نهم (محمود احمدی‌نژاد) است. در این کابینه ۸۷/۰۸ درصد از وزرا دارای تحصیلات عالی دانشگاهی بوده و کمترین میزان متعلق به کابینه پنجم با نسبت ۵۲ درصد است. اگر درصد وزرای دارای تحصیلات عالی را به ترتیب کابینه‌ها (پنجم ۵۲ درصد، ششم ۵۴/۱۶، هفتم ۶۲/۹۴، هشتم ۷۰/۸۳ و نهم ۸۷/۰۸) مورد مقایسه قرار دهیم به این نتیجه می‌رسیم که با گذشت زمان شاهد سیر صعودی در سطح تحصیلات وزرا می‌باشیم. یکی از دلایل این امر را می‌توان ناشی از این موضوع دانست که پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به تدریج درصد افراد تحصیلکرده و باسواد در جامعه افزایش یافته است که به همان اندازه تأثیر این رشد را در سطح تحصیلات کابینه‌ها شاهد هستیم.

اما در رابطه با وزرای دارای سطح تحصیلات حوزوی و دارای تحصیلات علوم دینی (مجموع وزرای دارای تحصیلات حوزوی در سطح خارج فقه و اصول می‌باشند) بیشترین درصد متعلق به کابینه هفتم ۱۸/۵۱ درصد و کمترین میزان مربوط به کابینه نهم با ۶/۴۵ درصد بوده است. علاوه بر آن از مجموع شانزده وزیر دارای سطح تحصیلات حوزوی، ۳۷/۵ درصد آنان علاوه بر

تحصیلات حوزوی دارای تحصیلات دانشگاهی نیز می‌باشند که این امر نشان دهنده آن است که تقریباً تمام وزرای جمهوری اسلامی ایران در دهه دوم و سوم انقلاب دارای تحصیلات دانشگاهی بوده‌اند.

اگر بخواهیم میانگین سطح تحصیلات کابینه‌های هر یک از رؤسای جمهوری ایران را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار دهیم، می‌توان گفت، در مجموع در دوران هشت ساله ریاست جمهوری علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی، وزرای دارای تحصیلات عالی ۵۳/۰۸ درصد، کارشناسی ۳۰/۶۶ و حوزوی ۱۲/۱۶ درصد بوده است. در این دوران ۴/۰۸ درصد وزرا دارای تحصیلات متوسطه و دیپلم بوده‌اند. در دوره سیدمحمد خاتمی، ۶۶/۸۸ درصد وزرا دارای سطح تحصیلات عالی، ۱۵/۷۳ کارشناسی، ۱/۸۵ دیپلم و ۱۵/۵۰ درصد حوزوی بوده‌اند. در این دوره نسبت وزرای دارای تحصیلات عالی افزایش یافته و از ۵۳/۰۸ به ۶۶/۸۸ درصد رسید و به همان میزان از وزرای دارای سطح تحصیلات دیپلم و کارشناسی کاسته شده است که این نسبت در دولت نهم به ۸۷/۰۸ درصد تحصیلات عالی، ۳/۲۲ کارشناسی و ۶/۴۵ درصد حوزوی می‌رسد. در واقع با گذشت زمان از درصد وزرای دارای سطح تحصیلات پایین کاسته شده تا جایی که از دولت هشتم به بعد این میزان به صفر می‌رسد و به همان اندازه بر نخبگانی که دارای تحصیلات بالا می‌باشند، افزوده شده است.

ب - ۳ - ۲: پایگاه اجتماعی و حوزه تخصص هیأت وزیران

متغیر دیگری که در رابطه با تحصیلات وزیران مورد پژوهش قرار گرفته است، نوع رشته تحصیلی آنان می‌باشد. ابتدا رشته تحصیلی مجموع صدوسی و یک وزیر، پنج کابینه را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار داده‌ایم که نتایج آن در جدول شماره شش نشان داده شده است:

جدول ۶: رشته تحصیلی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

درصد	تعداد	رشته تحصیلی
۴۲/۷۴	۵۶	فنی مهندسی
۸/۳۹	۱۱	پزشکی
۳/۰۵	۴	کشاورزی
۱۷/۵۵	۲۳	مدیریت و اقتصاد
۳/۰۵	۴	حقوق و علوم سیاسی
۱۲/۲۱	۱۶	سایر رشته های علوم انسانی
۱۲/۲۱	۱۶	حوزوی
۰/۷۶	۱	نامشخص
۱۰۰	۱۳۱	جمع

پژوهش ما این حقیقت را روشن می کند که در جمع صد و سی و یک وزیر این پنج کابینه، در درجه اول از تحصیلکردگان رشته های فنی مهندسی با نسبت ۴۲/۷۴ درصد استفاده شده است. درجه دوم از اکثریت از رجالی دعوت به عمل آمده است که در رشته های مدیریت و اقتصاد مدرک تحصیلات دانشگاهی خود را دریافت نموده اند با نسبت ۱۷/۵۵ درصد و درجه سوم از نظر اکثریت به فارغ التحصیلان رشته های علوم انسانی با ۱۵/۲۶ درصد اطلاق می شده است و مراتب بعدی به ترتیب شامل افرادی است که در رشته های حوزوی ۱۲/۲۱ درصد، پزشکی ۸/۳۹ و کشاورزی ۳/۰۵ درصد تحصیلات خود را به پایان رسانده اند. در جدول شماره هفت، رشته تحصیلی وزرای هر کابینه به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است:

جدول ۷- رشته تحصیلی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها
(۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

رشته تحصیلی	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
	رفسنجانی: حوزوی				خاتمی: حوزوی + علوم تربیتی				احمدی نژاد: فنی	
فنی مهندسی	۱۲	۴۸	۱۴	۵۸/۳۳	۱۱	۴۰/۷۴	۱۰	۴۱/۶۶	۹	۲۹/۰۳
پزشکی	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۲	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۱	۳/۲۲
کشاورزی	۱	۴	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	۴/۱۶	-	-
مدیریت و اقتصاد	۲	۸	۱	۴/۱۶	۳	۱۱/۱۱	۴	۱۶/۶۶	۱۳	۴۱/۹۳
حقوق و علوم سیاسی	-	-	۱	۴/۱۶	-	-	-	-	۳	۹/۶۷
سایر رشته‌های علوم انسانی	۲	۸	۳	۱۲/۵	۵	۱۸/۵۱	۴	۱۶/۶۶	۲	۶/۴۵
حوزوی	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۵	۱۸/۵۱	۳	۱۲/۵	۲	۶/۴۵
نامشخص	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۳/۲۲
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

براساس جدول فوق، در دوران هشت سال ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی، میانگین وزرای دعوت شده به کابینه از لحاظ رشته تحصیلی در درجه اول شامل رجال است که دارای رشته تحصیلی فنی مهندسی می‌باشند، با نسبت ۵۳/۱۶ درصد. مراتب بعدی از اکثریت در کابینه‌های پنجم و ششم به صورت برابر شامل گروه وزیران دارای تحصیلات حوزوی و پزشکی با ۱۲/۱۵ درصد است. پس از آن رجال دارای تحصیلات دانشگاهی علوم انسانی ۸/۲۲ درصد، مدیریت و اقتصاد ۶/۰۸ و کشاورزی ۴/۰۸ در اکثریت قرار دارند.

در کابینه‌های هفتم و هشتم (سیدمحمد خاتمی) درصد وزرای دارای تحصیلات فنی مهندسی ۴۱/۲ درصد بود که به نسبت دو دوره قبل تا حدودی کاهش یافته و پس از آن اکثریت متعلق به وزیران دارای تحصیلات علوم انسانی ۱۷/۵۸ درصد، حوزوی ۱۵/۵۰، مدیریت و اقتصاد ۱۳/۸۸، پزشکی ۷/۸۵ و کشاورزی ۳/۹۳ درصد بوده است. در این دوره ما شاهد کاهش تعداد وزرای دارای تحصیلات فنی و افزایش وزرای دارای تحصیلات علوم انسانی، حوزوی، مدیریت و اقتصاد نسبت به قبل می‌باشیم.

در کابینه نهم تغییر چشمگیری در رشته تحصیلی وزرا رخ داد. در این دوره وزرای دارای رشته

تحصیلی مدیریت و اقتصاد با ۴۱/۹۳ درصد در درجه اول از اکثریت قرار گرفته‌اند، برخلاف دوره‌های قبل که رشته‌های فنی در اولویت بود، در این مقطع با کاهش میزان آن در اولویت دوم با ۲۹/۰۳ درصد رسید. پس از آن اکثریت به رشته‌های علوم انسانی ۸/۰۶، حوزوی ۶/۴۵ و پزشکی ۳/۲۲ درصد اختصاص دارد. در یک جمع‌بندی از مباحث مربوط به تخصص هیأت وزیران می‌توان گفت، در ترکیب هیأت وزیران کابینه هاشمی‌رفسنجانی از مجموع دو دوره کابینه او، تخصص فنی مهندسی هیأت وزرا در اولویت است. دوران ریاست جمهوری خاتمی را نیز می‌توان از لحاظ حوزه تخصص وزرا تا حدودی به دوران هاشمی‌رفسنجانی نزدیک دانست؛ در این دوره وزرای برخوردار از تخصص فنی مهندسی همچنان در اولویت ولی از نسبت آن کاسته شده و بر میزان رشته‌های علوم انسانی، حوزوی و ... افزوده شده است. در دولت نهم برخلاف دو دولت قبل از تخصص فنی مهندسی در ترکیب هیأت دولت کاسته در مقابل بر تخصص اقتصادی و مدیریتی هیأت دولت افزوده شده است.

ب - ۳ - ۳: پایگاه اجتماعی و محل تحصیلات هیأت وزیران

در میان مطالعاتی که درباره سوابق و مشخصات وزیران به عمل آمده است، روشن ساختن محیط تعلیم و تربیت و نوع تمدن و فرهنگی که هیأت حاکمه ایران از آن متأثر و برخوردار بوده‌اند، از اهمیت برخوردار است. جدول شماره هشت محل تحصیل وزیران جمهوری اسلامی ایران را نشان می‌دهد:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۸: محل تحصیل هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

درصد	تعداد	محل تحصیل
۷۴/۰۴	۹۷	ایران
۱۳/۷۴	۱۸	آمریکا
۱/۵۲	۲	کانادا
۳/۰۵	۴	فرانسه
۴/۵۸	۶	انگلستان
۰/۷۶	۱	اتریش
۰/۷۶	۱	رومانی
۰/۷۶	۱	هندوستان
۰/۷۶	۱	نامشخص
۱۰۰	۱۳۱	جمع

براساس جدول فوق و در بررسی‌های صورت گرفته از رجال سیاسی ایران، از مجموع صدوسی و یک وزیر جمهوری اسلامی ایران، اکثریت وزرا، ۷۴/۰۴ درصد تحصیلات خود را در ایران سپری نموده‌اند که از این تعداد ۱۲/۲۱ درصد در حوزه علمیه و ۶۱/۸۳ درصد تحصیلکرده دانشگاهی می‌باشند(علاوه بر آن ۴/۵۴ درصد وزرا که در حوزه علمیه به کسب علم پرداخته‌اند، علاوه بر تحصیلات حوزوی از تحصیلات دانشگاهی نیز برخوردار بوده‌اند). بعد از آن اکثریت به وزیرانی اختصاص دارد که در دانشگاه‌های آمریکا به تحصیل پرداخته‌اند که ۱۳/۷۴درصد وزرا را شامل می‌شود. سایر وزرا فارغ‌التحصیل کشورهای کانادا، فرانسه، انگلستان، اتریش، هندوستان و رومانی می‌باشند. در واقع ۲۵/۹۶ درصد مجموع وزرای پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران پرورش‌یافتگان و تحصیلکردگان ممالک غربی به ویژه دانشگاه‌های آمریکا می‌باشند. اگر بخواهیم وضعیت وزرای هر یک از کابینه‌ها را به صورت جداگانه مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم، جدول شماره نه نشان دهنده محل تحصیل اعضای هر یک از کابینه‌ها می‌باشد. همچنین در جدول شماره ده، محل تحصیل وزرایی که در ایران به تحصیل پرداخته‌اند، مشخص شده است:

جدول ۹- محل تحصیل هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها
(۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

محل تحصیل	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
ایران	۱۷	۶۸	۱۵	۶۲/۵	۲۵	۷۴/۰۷	۱۹	۷۵	۲۷	۸۷/۰۹
آمریکا	۷	۲۸	۷	۲۹/۱۶	۲	۷/۴۰	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲
کانادا	-	-	-	-	-	-	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲
فرانسه	-	-	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲
انگلستان	۱	۴	-	-	۳	۱۱/۱۱	۲	۸/۳۳	-	-
اتریش	-	-	-	-	۱	۳/۷۰	-	-	-	-
هندوستان	-	-	۱	۴/۱۶	-	-	-	-	-	-
رومانی	-	-	-	-	-	-	۱	۴/۱۶	-	-
نامشخص	-	-	-	-	-	-	-	-	۱	۳/۲۲
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

جدول ۱۰- محل تحصیل وزرای تحصیل کرده در ایران به تفکیک حوزوی و دانشگاهی
(۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

جمع	دانشگاهی		حوزوی		محل تحصیل کابینه‌ها
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۷	۵۲	۱۳	۱۶	۴	کابینه اول رفسنجانی
۱۵	۵۴/۱۶	۱۳	۸/۳۳	۲	کابینه دوم رفسنجانی
۲۰	۵۵/۵۵	۱۵	۱۸/۵۱	۵	کابینه اول خاتمی
۱۸	۶۲/۵	۱۵	۱۲/۵	۳	کابینه دوم خاتمی
۲۷	۸۰/۶۴	۲۵	۶/۴۵	۲	کابینه اول احمدی نژاد

براساس جداول فوق، افرادی که در ترکیب کابینه‌های پنجم و ششم در طول هشت سال ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی حضور داشته‌اند، در درجه اول تحصیلات خود را در محیط

دانشگاه‌های ایران سپری نموده‌اند با نسبت ۶۲/۲۵ درصد. که از این تعداد ۱۲/۱۶ درصد در حوزه‌های علمیه و ۵۳/۰۸ فارغ‌التحصیل دانشگاه می‌باشند. علاوه بر آن از جمع ۱۲/۵ درصد وزرایی که در کابینه هاشمی‌رفسنجانی دارای تحصیلات حوزوی می‌باشند، یک نفر از تحصیلات دانشگاهی نیز برخوردار است. در درجه دوم رجالی قرار دارند که تحصیلات دانشگاهی آنان، دانشگاه‌های کشور آمریکا است که ۲۸/۵۸ درصد وزرا را شامل می‌شود. در مجموع ۳۴/۷۵ درصد وزرای کابینه هاشمی‌رفسنجانی (پنجم و ششم) دانشگاه‌های خارج از کشور را برای محیط تحصیلی خود برگزیده‌اند که این امر نشان‌دهنده این است که این وزرا تا حدودی از طبقات پردرآمد و مؤثر اجتماع برخاسته‌اند که امکان برخورداری از تعلیم و تربیت جدید و ادامه تحصیلات عالی در کشورهای غربی و خارجی را به نحو شایسته‌ای دارا بودند.

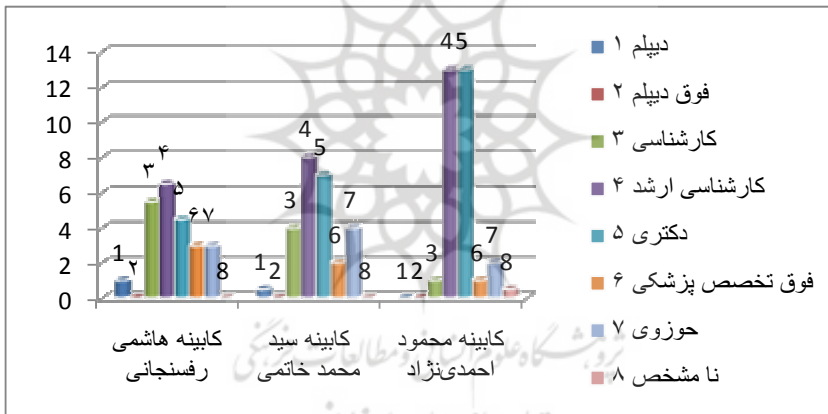
در دوران ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی، ۷۴/۵۳ وزرا تحصیلکرده دانشگاه‌های ایران (۱۵/۵۰ درصد در حوزه علمیه و ۵۹/۰۲ درصد دانشگاهی) می‌باشند. علاوه بر آن از مجموع وزرایی که حوزه علمیه را محل تحصیل خود برگزیده‌اند، ۷/۴۰ درصد علاوه بر تحصیلات حوزوی از تحصیلات دانشگاهی بهره‌مند شده‌اند. حدود ۲۵ درصد وزرا از تعلیم و تربیت کشورهای دیگر به ویژه انگلستان بهره‌مند شده‌اند که تعداد وزرایی که دانشگاه‌های خارجی را به عنوان محیط کسب دانش خود برگزیدند، در این دوره کاهش یافته است.

در دولت نهم تغییر چشمگیری در تعداد وزرای تحصیلکرده در محیط بومی داخل رخ داده است. در این دولت ۸۷/۰۸ درصد وزرا فارغ‌التحصیل دانشگاه‌های جمهوری اسلامی ایران می‌باشند که از این تعداد ۶/۴۵ درصد در حوزه علمیه (۳/۲۲ درصد تحصیلات دانشگاهی هم دارا بودند) و ۸۰/۶۴ درصد در محیط دانشگاهی به کسب علم و دانش اشتغال داشته‌اند و تنها ۹/۶۷ درصد در خارج از کشور تحصیل نموده‌اند. در واقع می‌توان گفت که در سال‌های آغازین پس از انقلاب اسلامی، در ترکیب اعضای هیأت دولت، بیشتر از تحصیل‌کردگان دانشگاه‌های غربی خارجی استفاده می‌شده است. اما به تدریج با رشد مؤسسات آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران و گسترش سواد و فراهم شدن زمینه لازم برای رشد و پرورش نخبگان در داخل کشور، تعداد رجال و برگزیدگان سیاسی دارای تحصیلات دانشگاهی داخلی و بومی افزایش چشمگیری یافته است.

در یک جمع‌بندی و با توجه به مباحث مطرح شده مربوط به تحصیلات و امتیازات علمی هیأت

وزیران می‌توان گفت، بیش از نیمی از وزرای دولت‌های پنجم و ششم (علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی) دارای تحصیلات عالی دانشگاهی بوده‌اند، به تدریج و با گذشت زمان سطح تحصیلات کابینه‌ها افزایش یافت. در کابینه سیدمحمد خاتمی درصد وزرای برخوردار از سطح تحصیلات کارشناسی ارشد، دکتری و حوزوی نسبت به وزرای دوران هاشمی‌رفسنجانی افزایش و به همان اندازه از وزرای دارای سطح تحصیلات دیپلم، کارشناسی و فوق تخصص پزشکی کاسته شده است. در کابینه احمدی‌نژاد برخلاف دولت‌ها و کابینه‌های قبل بر سطح تحصیلات عالی هیأت وزیران افزوده و به میزان ۸۷/۰۸ درصد که نسبت قابل توجهی است، رسیده است. نمودار شماره یک نشان‌دهنده این امر می‌باشد:

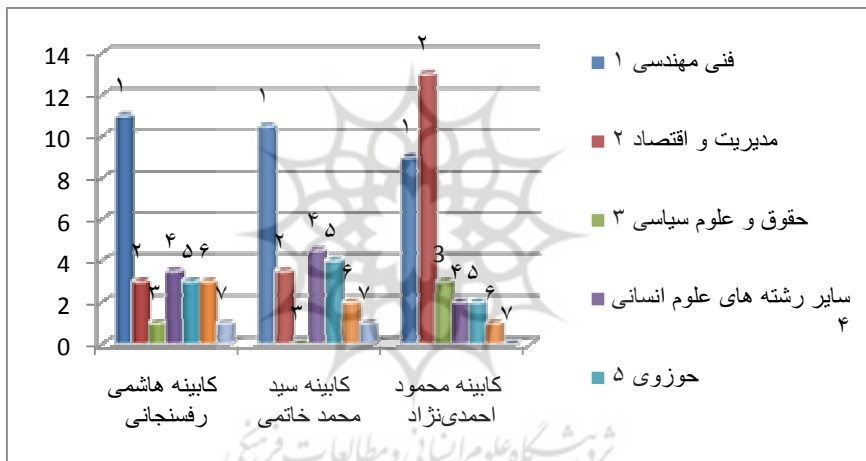
نمودار ۱- مقایسه سطح تحصیلات هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

در رابطه با نوع تخصص هیأت وزیران در این دوره بیست ساله جمهوری اسلامی ایران می‌توان گفت، در کابینه هاشمی‌رفسنجانی، ۱۶/۵۳ درصد، تحصیلکردگان رشته‌های فنی مهندسی می‌باشند. در سال‌های ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی، شاهد کاهش تعداد وزرای دارای تحصیلات فنی و افزایش وزرا و رجال برخوردار از تحصیلات علوم انسانی، حوزوی، مدیریت و اقتصاد می‌باشیم. در دولت محمود احمدی‌نژاد برخلاف دوره‌های قبل در ترکیب هیأت دولت در سطح هیأت وزیران بر تعداد رجال برخوردار از تخصص اقتصادی و مدیریتی افزوده شده

است که این میزان به ترتیب کابینه‌ها شامل ۶/۰۸ درصد در دوران هشت سال ریاست جمهوری هاشمی، ۱۳/۸۸ درصد در دوران خاتمی و ۴۱/۹۳ در دولت محمود احمدی‌نژاد رسید. در واقع ضرورت توجه به مسائل اقتصادی و تلاش برای برقراری عدالت اجتماعی در جامعه، ضرورت توجه به مسائل اقتصادی و انتخاب وزرایی که دارای تحصیلات مدیریتی و اقتصاد و آشنا به امور اقتصادی هستند را فراهم نمود. مجموع مباحث مطرح شده مربوط به تخصص هیأت وزیران را می‌توان در نمودار شماره دو نشان داد:

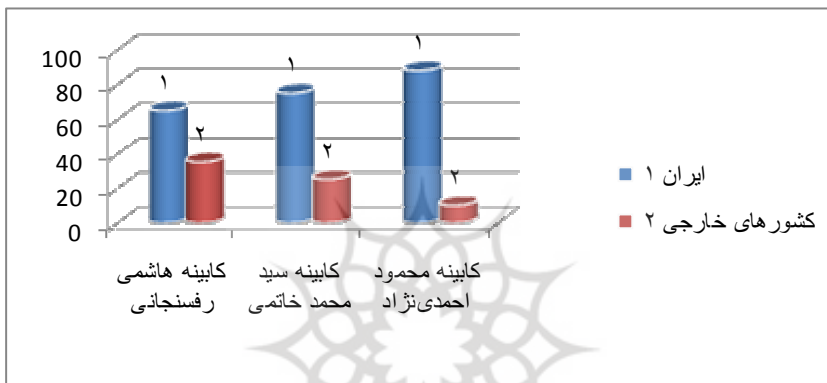
نمودار ۲- مقایسه رشته تحصیلی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

اما در رابطه با محل تحصیلات وزرا می‌توان گفت، در کابینه هاشمی درصد قابل توجهی از اعضای کابینه تحصیل کردگان کشورهای خارجی می‌باشند. ۳۴/۷۵ درصد اعضای هیأت دولت، تحصیل کرده و فارغ‌التحصیل دانشگاه‌های خارجی به ویژه آمریکا می‌باشند. که این امر نشان دهنده برخورداری آنان از امکانات و شرایط لازم برای تحصیل در دانشگاه‌های خارجی است. این میزان در دوران خاتمی همچنان نسبت قابل توجهی را تشکیل داده اما تاحدودی کاسته شده است و به حدود ۲۵ درصد تحصیل کرده دانشگاه‌های خارجی و حدود ۷۵ درصد تحصیل کرده دانشگاه‌های جمهوری اسلامی ایران می‌باشند. در دولت نهم تعداد وزرای برخوردار از

تحصیلات دانشگاه‌های خارجی با کاهش چشمگیر نسبت به دوره‌های قبل به ۹/۶۷ درصد و دانشگاه‌های ایران به حدود ۹۰ درصد رسید. که دلایل این امر را می‌توان ناشی از فراهم شدن شرایط لازم برای تحصیل و افزایش سطح سواد در جامعه ایران دانست. نمودار شماره سه نشان‌دهنده این مطلب می‌باشد:

نمودار ۳- مقایسه محل تحصیل هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

در یک جمع بندی نهایی می‌توان گفت، وضعیت تحصیلی وزرای کابینه هاشمی رفسنجانی و سیدمحمد خاتمی، تقریباً به هم نزدیک است، به این معنا که از لحاظ نسبت درصد سطح تحصیلات عالی، رشته‌های تحصیلی و محل تحصیل، وضعیت اعضای هیأت وزیران این دو دولت تا حدودی به هم نزدیک می‌باشند، اما کابینه نهم تفاوت قابل ملاحظه‌ای با کابینه‌های قبلی دارد.

ب - ۴: پایگاه اجتماعی و شغل هیأت وزیران

در جامعه شناسی سیاسی، وضعیت شغلی افراد یکی دیگر از پارامترهایی است که براساس آن می‌توان به گروه و منشأ اجتماعی نخبگان و تصمیم گیرندگان سیاسی جامعه پی برد؛ در واقع شغل و منبع درآمد در تعیین پایگاه و منشأ اجتماعی از اهمیت برخوردار است. اهمیت موضوع از آن جهت است که شغل هر فرد میزان درآمد و نحوه زندگی او را تعیین می‌نماید. به عبارت دیگر با مطالعه شغل افراد می‌توان به میزان درآمد و تعلق طبقاتی آنان در جامعه پی برد. علاوه بر

آن شغل هر فرد در میزان آگاهی او نسبت به مسائل و امور مختلف جامعه و به همان اندازه در اتخاذ تصمیم‌گیری‌ها از جانب نخبگان سیاسی تأثیرگذار است؛ به طوری که اگر شخص از سطح آگاهی بالاتری نسبت به امور جامعه برخوردار باشد، در اتخاذ تصمیمات با دقت و آگاهی بیشتر و براساس نیازها و ضرورت‌های موجود در جامعه اقدام خواهد نمود که این امر نقش مهم و مؤثری در حفظ و بقای نظام سیاسی ایفا می‌نماید. بر این اساس در این قسمت از تحقیق، با استفاده از شاخصه‌هایی از قبیل شغل اصلی وزیران، سمت و منابع درآمد به بررسی و تحلیل کابینه‌های جمهوری اسلامی ایران می‌پردازیم:

ب - ۴ - ۱: پایگاه اجتماعی و شغل وزیران

همان‌طور که در قسمت بالا به آن اشاره نمودیم، شغل اصلی افراد از جمله شاخصه‌هایی است که براساس آن می‌توان به تعیین پایگاه اجتماعی پرداخت. لذا در این قسمت به منظور بررسی، شغل اصلی وزیران پنج کابینه جمهوری اسلامی در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ را در پنج گروه و دسته اصلی که شامل اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، روحانیون، وزیران دارای شغل بازاری و آزاد، نظامیان و کارمندان مراکز، وزراتخانه‌ها، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی تقسیم نموده و تلاش شده است بر این اساس وضعیت شغلی هر یک از کابینه‌ها از لحاظ این پنج شاخص مورد بررسی قرار گیرد. هدف تلاش برای دستیابی به یک دید جامع و کلی از نوع مشاغل اصلی و پایگاه اجتماعی وزیران در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی ایران است. نتایج حاصل از بررسی شغل اصلی وزیران در جدول شماره یازده نشان داده شده است:

پژوهش‌های علمی و پژوهشی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱- توزیع شغل اصلی هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

مشاغل	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
هیأت علمی دانشگاه	۸	۳۲	۷	۲۹/۱۶	۸	۲۹/۶۲	۹	۳۷/۵	۹	۲۹/۰۳
روحانی	۴	۱۶	۲	۸/۳۳	۵	۱۸/۵۱	۳	۱۲/۵	۲	۶/۴۵
بازاری و آزاد	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
نظامی	۱	۴	۳	۱۲/۵	۳	۱۱/۱۱	۲	۸/۳۳	۸	۲۵/۸۰
کارمند وزراتخانه‌ها، مراکز، مؤسسات و نهاد های مختلف دولتی	۱۲	۴۸	۱۲	۵۰	۱۱	۴۰/۷۴	۱۰	۴۱/۶۶	۱۲	۳۸/۷۰
جمع	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱	۱۰۰

جدول شماره یازده که مربوط به شغل اصلی وزیران است نشان می‌دهد، در طی این مدت بیست ساله، سه رئیس‌جمهور پنج بار تشکیل کابینه داده‌اند. شغل اصلی دو نفر (هاشمی‌رفسنجانی و سیدمحمد خاتمی) روحانی و یک نفر (محمود احمدی‌نژاد) هیأت علمی دانشگاه بوده است. همچنین داده‌های جدول حاکی از آن است که در ترکیب هیأت دولت کمتر از رجال بدون سوابق خدمات اداری برای عضویت در دولت دعوت به عمل آمده است. علاوه بر آن در طی این بیست سال هیچ فردی از طبقه بازاریان و دارای مشاغل آزاد به مداخله مستقیم در سیاست کشور از این بابت و تصدی پست وزارتی توفیق نیافته است.

سایر وزرا در چهار دسته اصلی یعنی، اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، روحانی، نظامی و کارمند وزراتخانه‌ها، مراکز، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی قرار می‌گیرند. در جامعه‌شناسی سیاسی این چهار دسته را می‌توان به عنوان طبقات متوسط جامعه در نظر گرفت. بر این اساس می‌توان گفت که اعضای هیأت علمی دانشگاه جزء (طبقه متوسط جدید)، روحانیون (طبقه متوسط سنتی)، نظامیان (طبقه متوسط جدید) و کارمند وزراتخانه‌ها، مراکز، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی جزء طبقه متوسط جدید) قرار می‌گیرند.

در کابینه هاشمی‌رفسنجانی از مجموع دو دوره ۳۱ درصد وزرا، شغل اصلی‌شان هیأت علمی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور بوده است. همان طور که در قسمت بالا به آن اشاره نموده‌ایم، در جامعه‌شناسی سیاسی اعضای هیأت علمی دانشگاه را می‌توان جزء طبقه متوسط

جدید جامعه قرار داد. طبقه متوسط جدید از سطح آگاهی بالاتری برخوردار بوده و همواره مطالبات و خواسته‌های جدیدی از نظام سیاسی دارد. تمام این خصوصیات شامل اعضای هیأت علمی دانشگاه می‌باشد، به طوری که اساتید و هیأت علمی دانشگاه‌ها از سطح آگاهی بالاتری برخوردار بوده و می‌توان از آنان به عنوان قشر روشنفکر جامعه نام برد.

دسته‌بندی بعدی شامل روحانیون است که ۱۲/۱۶ درصد مجموع وزرای دو کابینه هاشمی‌رفسنجانی را شامل می‌شود. ۸/۲۵ درصد مجموع دو کابینه هاشمی‌رفسنجانی را نظامیان تشکیل می‌دهند. باقیمانده وزرا شامل افرادی است که کارمند و استخدام وزارتخانه‌ها، مراکز، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی از قبیل وزارت امور خارجه، آموزش و پرورش، جهاد کشاورزی و ... بوده‌اند. به طور کلی می‌توان گفت که بررسی مشاغل اصلی وزیران کابینه هاشمی (کابینه پنجم و ششم) نشان دهنده این است که ترکیب اعضای وزیران، از طبقه متوسط که شامل دو طبقه متوسط سنتی و جدید است، تشکیل شده است.

در دوره هشت ساله ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی، ۳۳/۵۶ درصد مجموع دو کابینه اعضای هیأت علمی دانشگاه بوده‌اند و ۱۵/۵ درصد روحانی، ۹/۷۲ درصد نظامیان و بقیه ۴۱/۲ درصد کارمند مراکز دولتی بوده‌اند. در این دوره نسبت اعضای هیأت علمی، روحانیون و نظامیان نسبت به دوره علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی تا حدودی افزایش یافته است. در دولت نهم نیز ۲۹/۰۳ درصد وزرا شامل اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، ۶/۴۵ درصد روحانی، ۲۵/۸۰ نظامیان و ۳۸/۷۰ درصد شامل کسانی کارمندان دولتی در مراکز، مؤسسات و نهادهای مختلف بوده‌اند. در این دولت از تعداد وزرای روحانی کاسته شده و بر تعداد وزرای دارای سابقه و شغل نظامی افزوده شده و تقریباً به سه برابر کابینه‌های قبل رسید.

در مجموع از مباحث مطرح شده می‌توان نکات زیر را مطرح نمود:

۱. در تشکیل کابینه‌ها کمتر از رجال بدون سابقه خدمات اداری و دولتی استفاده شده و تقریباً تمامی وزرا تجربه حضور در مشاغل دولتی را دارا بوده‌اند.

۲. هیچ وزیری از طبقه بازاریان و دارای مشاغل آزاد در ترکیب وزیران حضور نداشته است.

۳. به تدریج از تعداد روحانیون در رأس قدرت سیاسی کاسته شده تا جایی که در دولت نهم رئیس دولت پس از شانزده سال از غیرروحانیون بوده است، اما در مقابل بر تعداد و میزان حضور نظامیان در کابینه افزوده شده است.

۴. خاستگاه طبقاتی و پایگاه اجتماعی وزرا متعلق به طبقه متوسط (ستتی و جدید) بوده است.

ب - ۴ - ۲: پایگاه اجتماعی و سمت (مسئولیت) وزیران

در بررسی وضعیت شغلی اعضای هیأت دولت جمهوری اسلامی ایران یکی از مواردی که می‌توان مورد بررسی قرار داد، بررسی سمت‌هایی است که وزرای هر یک از کابینه‌ها قبل از تصدی پست وزرات عهده‌دار آن بوده‌اند. لذا مهم‌ترین سمت‌های وزیران در یازده مورد، بررسی شده است و نتایج حاصل از بررسی در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول ۱۲- توزیع سمت هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک دولت‌ها (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

کابینه اول احمدی نژاد	کابینه دوم خاتمی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول رفسنجانی		سمت‌ها
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۲۳	۷۰/۸۳	۱۷	۷۷/۷۷	۲۱	۶۶/۶	۱۶	۷۲	۱۸	مدیر عامل مراکز و مؤسسات مختلف دولتی
۹	۱۲/۵	۳	۱۸/۵۱	۵	۱۲/۵	۳	۲۰	۵	معاونت و ریاست دانشگاه
۱۱	۸۳/۳۳	۲۰	۵۵/۵۵	۱۵	۹۱/۶۶	۲۲	۷۶	۱۹	مشاور، معاون، قائم مقام وزیر، وزیر
۶	۸/۳۳	۲	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۲	۸	۲	حاکم شرع و دادستان
۳	۸/۳۳	۲	۱۱/۱۱	۳	۸/۳	۲	۴	۱	فرمانده
۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	-	-	-	-	سفیر
۳	۳۳/۳	۸	۱۸/۵۱	۵	۱۲/۵	۳	۸	۲	فرماندار و استاندار
۵	۲۵	۶	۳۳/۳	۹	۲۵	۶	۳۶	۹	نماینده مجلس شورای اسلامی
-	۴/۱۶	۱	۱۱/۱۱	۳	-	-	-	-	عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام
-	-	-	۳/۷۰	۱	۴/۱۶	۱	۴	۱	نماینده مجلس خبرگان رهبری
۱۹	۵۴/۱۶	۱۳	۵۹/۲۵	۱۶	۷۹/۱۶	۱۹	۶۸	۱۷	عضویت در شورا ها، تشکیلات و نهاد های انقلابی
۳۱	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۵	جمع

براساس جدول بالا، اکثریت وزیران جمهوری اسلامی ایران، سمت مدیریت و معاونت مؤسسات مختلف دولتی را بر عهده داشته‌اند که این میزان در کابینه‌های پنجم و ششم، ۶۹/۳۳ درصد، هفتم و هشتم، ۷۴/۳ و در کابینه نهم ۷۴/۱۹ درصد بوده است. در درجه بعد، عضویت در شوراها، تشکیلات و نهادهای گوناگون انقلابی قرار دارد. در واقع بیشتر وزیران پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران عهده‌دار سمت در نهادها و تشکیلات انقلابی از قبیل جهاد سازندگی، سپاه پاسداران، کمیته امداد امام خمینی(ره)، و ... بوده‌اند. سپس وزیرانی که در سمت مشاور، معاون، قائم مقام وزیر و وزیر بوده‌اند، نسبت قابل توجهی را تشکیل می‌دهند که این تعداد در کابینه پنجم و ششم، ۸۳/۸۳ درصد، کابینه هفتم و هشتم، ۶۹/۴۴ و کابینه نهم ۳۵/۴۸ درصد بوده است. در رده‌های بعد، سمت‌های نمایندگی مجلس شورای اسلامی، معاونت و ریاست دانشگاه، فرماندار و استاندار و ... قرار دارند. نکته‌ای که می‌توان در رابطه با سمت وزیران این پنج کابینه ذکر نمود این است، اکثر نخبگان سیاسی ایران قبل از رسیدن به منصب وزرات تجربه حضور در مراکز، مؤسسات و سمت‌های گوناگون را دارا بوده‌اند که خود نقش مهمی در افزایش مهارت و کاردانی آنان در زمینه تصمیم‌گیری سیاسی و اداره امور مملکتی دارد. علاوه بر آن نکته مهم دیگری که می‌توان به آن استناد نمود این است، اکثریت وزرا تجربه حضور در مناصب حساس و کلیدی داشته و از پست‌ها و سمت‌های مهمی از قبیل مدیریت مؤسسات، استانداری، دادستان و حاکم شرع و سمت‌هایی از این قبیل به عضویت در هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران درآمده‌اند.

ب- ۴-۳: پایگاه اجتماعی و منابع درآمد هیأت وزیران

ملاک دیگر در تعیین خاستگاه طبقاتی و پایگاه اجتماعی افراد، روشن ساختن منبع درآمد نخبگان سیاسی است. تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتایج حاصل از بررسی شغل اصلی و سمت‌های وزیران در پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران نشان‌دهنده آن است که تقریباً منابع درآمد تمام وزیران در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی ایران از حقوق، عواید و درآمدهای دولتی بوده است. براساس نتایج حاصل از بررسی در جدول شماره یازده و دوازده می‌توان گفت، تقریباً تمام وزرا سابقه حضور در سمت‌ها و مناصب مهم دولتی از قبیل حاکم شرع و دادستان، سفیر، نماینده مجلس شورای اسلامی، فرمانده، مدیریت مراکز و مؤسسات مختلف دولتی و ... را دارا بوده‌اند. علاوه بر آن شغل اصلی وزیران شامل چهار دسته اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، روحانیون،

نظامیان و کارمندان وزارتخانه‌ها، مراکز، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی است. تمام این مشاغل و حقوق آن نیز دولتی است. نکته‌ای که می‌توان به آن اشاره نمود این است که اگر چه برخی از وزرا، هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی می‌باشند و برخی نیز تجربه حضور و همکاری در مراکز خصوصی و غیردولتی را نیز دارا بوده‌اند، اما درآمد غالب و اصلی اکثر وزیران از دولت و حقوق دولتی بوده است.

در یک جمع‌بندی و با توجه به موارد مطرح شده می‌توان گفت، شغل اصلی وزیران در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی ایران شامل چهار شغل، اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، روحانی، کارمند وزارتخانه‌ها، مراکز، نهادها و مؤسسات مختلف دولتی و نظامیان بوده است. اگر بخواهیم تحلیلی از خاستگاه طبقاتی و پایگاه اجتماعی وزرا ارائه نماییم، می‌توان گفت، پایگاه اجتماعی وزرا از طبقه متوسط (سنتی و جدید) تشکیل شده است. علاوه بر آن وزرای جمهوری اسلامی ایران هر یک سابقه حضور در سمت‌های مهم را دارا بوده‌اند؛ این امر نشان دهنده این است که تجربه و سابقه حضور در مشاغل و سمت‌های اداری و دولتی معیار مهمی در گزینش وزیران جمهوری اسلامی ایران بوده است.

ب - ۵: پایگاه اجتماعی و محل تولد وزیران

از جمله موارد دیگری که براساس آن می‌توان به تبیین پایگاه اجتماعی افراد پرداخت، معیار محل تولد فرد است. محیط و مکانی که در آن فرد متولد و رشد می‌یابد، نقش به‌سزایی در شکل‌گیری شخصیت و عقاید فرد و به همان اندازه تصمیمات اتخاذ شده توسط او در آینده ایفا می‌نماید. علاوه بر آن با تعیین محل تولد هر یک از وزرا می‌توان به سهم هر یک از استان‌ها و قومیت‌های ایرانی در ترکیب هیأت دولت پی برد. لذا به منظور بررسی موارد مطرح شده، پنج کابینه جمهوری اسلامی ایران را به تفکیک استان و محل تولد وزرا مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌ایم که نتایج حاصل از آن در جدول شماره سیزده نشان داده شده است:

جدول ۱۳: محل تولد هیأت وزیران جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان (۱۳۶۸ - ۱۳۸۸)

استان	کابینه اول رفسنجانی		کابینه دوم رفسنجانی		کابینه اول: خاتمی		کابینه دوم خاتمی		کابینه اول احمدی نژاد	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
آذربایجان شرقی	۱۲	۳	۱۲/۵	۳	۷/۴۰	۲	-	-	-	-
آذربایجان غربی	۴	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	۸/۳۳	۲	۶/۴۵	۲
اردبیل	-	-	-	-	۳/۷۰	۱	-	-	-	-
اصفهان	۳۶	۹	۱۶/۶۶	۴	۱۸/۵۱	۵	۱۶/۶۶	۴	۹/۶۷	۳
تهران	۲۰	۵	۲۹/۱۶	۷	۱۴/۸۱	۴	۲۵	۶	۲۲/۶۰	۷
خراسان	۴	۱	۴/۱۶	۱	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۲	۳/۲۲	۲
خوزستان	۴	۱	۸/۳۳	۲	۳/۷۰	۱	-	-	-	-
سمنان	-	-	-	-	۳/۷۰	۱	-	-	-	-
فارس	۴	۱	۴/۱۶	۱	۷/۴۰	۲	۴/۱۶	۱	۱۲/۹۰	۴
قزوین	-	-	-	-	-	-	-	-	۳/۲۲	۱
قم	-	-	-	-	-	-	-	-	۳/۲۲	۱
کرمان	-	-	-	-	۳/۷۰	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲	۱
کرمانشاه	۴	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	۴/۱۶	۱	۳/۲۲	۱
گلستان	-	-	-	-	-	-	-	-	۶/۴۵	۲
گیلان	-	-	-	-	۴/۱۶	۱	-	-	-	-
لرستان	۴	۱	۴/۱۶	۱	۳/۷۰	۱	-	-	-	-
مازندران	-	-	-	-	-	-	-	-	۶/۴۵	۲
مرکزی	-	-	-	-	۳/۷۰	۱	-	-	۳/۲۲	۱
همدان	-	-	-	-	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۲	-	-
یزد	۴	۱	-	-	۷/۴۰	۲	۸/۳۳	۲	۹/۶۷	۳
جمع	۱۰۰	۲۵	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۷	۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۳۱

داده‌های جدول شماره سیزده حاکی از آن است که اکثریت وزیران جمهوری اسلامی ایران در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی متعلق به استان‌های بزرگ و پرجمعیت کشور از قبیل تهران، فارس، اصفهان، خراسان و ... بوده‌اند. در هشت سال ریاست جمهوری علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی، ۲۶/۳۳ درصد وزرا از استان اصفهان، ۲۴/۵۸ درصد از تهران، ۱۲/۲۵، آذربایجان شرقی و بقیه وزرا از استان‌های فارس، خوزستان، یزد، لرستان، کرمانشاه و آذربایجان غربی بوده‌اند که در مجموع کلیه وزرای این دو کابینه از ده استان کشور بوده‌اند. علاوه بر آن در این کابینه ۸/۲۵ درصد وزرا متولد نجف اشرف بوده‌اند.

در کابینه سیدمحمد خاتمی، ۱۹/۹۰ درصد وزرا از تهران، ۱۷/۵۸ از اصفهان، ۷/۸۶ یزد، ۷/۸۶ خراسان، ۷/۸۶ همدان و سایر وزرا متعلق به استان‌های خوزستان، کرمانشاه، لرستان، سمنان، همدان، اردبیل، گیلان و ... بوده‌اند؛ که در مجموع از هفده استان کشور در ترکیب وزیران دولت سیدمحمد خاتمی استفاده شده است. در دولت نهم، ۲۲/۵۸ درصد وزرا تهران، ۱۲/۹۰ فارس، ۹/۶۷ اصفهان، ۹/۶۷ یزد و بقیه از استان‌های خوزستان، مازندران، گیلان، قزوین و ... بوده‌اند. در این دولت از چهارده استان کشور در ترکیب وزرا استفاده شده است.

اما در رابطه به سهم قومیت‌های ایرانی در ترکیب هیأت دولت می‌توان گفت، اکثریت وزرا از استان‌های فارس زبان و متعلق به قوم فارس در ایران است. با توجه به این که این قومیت جمعیت قابل ملاحظه‌ای را در جمهوری اسلامی ایران تشکیل می‌دهد در ترکیب وزرا نیز اکثریت را تشکیل می‌دهند؛ تا جایی که این تعداد در دوره هشت ساله ریاست جمهوری علی‌اکبر هاشمی‌رفسنجانی، ۶۱/۰۸ درصد، در سال‌های ریاست جمهوری سیدمحمد خاتمی ۷۹/۵۸ و در دولت محمود احمدی‌نژاد ۷۴/۱۹ درصد بوده است.

از سایر اقوام ایرانی از قبیل ترک، کرد، لر و ... نیز در ترکیب کابینه‌ها استفاده شده است. در کابینه هاشمی‌رفسنجانی از مجموع وزرای دو کابینه، ۴/۰۸ درصد وزرا به استان‌های کردنشین، ۴/۰۸ درصد لر، ۱۲/۲۵ درصد ترک و ۶/۱۶ درصد به استان خوزستان که استانی عرب‌نشین است، اختصاص دارد. در کابینه سیدمحمد خاتمی، ۱۱/۵۷ درصد مجموع وزرای دو کابینه ترک، ۱/۸۵ درصد لر، ۳/۹۳ درصد کرد و ۶/۰۱ درصد از استان خوزستان بودند. در دولت محمود احمدی‌نژاد، ۹/۶۷ درصد وزرا ترک، ۶/۴۵ درصد کرد، ۶/۴۵ درصد از استان‌های ترکمن‌نشین و ۶/۴۵ درصد از استان خوزستان بوده‌اند. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت،

اکثریت وزرای جمهوری اسلامی ایران در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی از استان‌های بزرگ از قبیل تهران، اصفهان، خراسان، فارس، یزد و ... بوده‌اند؛ در واقع این استان‌ها از جمله استان‌های بزرگ و پرجمعیت کشور می‌باشند. همچنین شاهد حضور اقوام و قومیت‌های گوناگون ایرانی در ترکیب هیأت وزیران این دوره بیست ساله می‌باشیم که در این میان سهم استان‌ها و قومیت فارس، با توجه به این که جمعیت قابل ملاحظه‌ای را در جمهوری اسلامی ایران تشکیل می‌دهند، نسبت به سایر اقوام ایرانی بیشتر است. از سایر اقوام ایرانی از قبیل ترک، کرد، لر و ... نیز در ترکیب هیأت وزیران هر یک از دولت‌ها استفاده شده است. البته میزان حضور هر یک از این قومیت‌ها در کابینه‌های مختلف متفاوت است. اهمیت این موضوع از آن جهت است، با توجه به این نکته که جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی است که از اقوام و قومیت‌های گوناگون تشکیل شده است ضرورت توجه به قومیت‌ها از جمله نکات مهم و قابل توجه در مباحث مربوط به جامعه‌شناسی سیاسی است.

نتیجه

در مجموع از مباحث مطرح شده می‌توان نکات زیر را نتیجه گرفت:

۱. در فاصله سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۶۸ پنج کابینه به ریاست سه رئیس‌جمهور در جمهوری اسلامی ایران تشکیل شده است که هیأت وزیران آن‌ها شامل نود نفر و به عبارتی صدوسی و یک وزیر می‌باشد؛
۲. بیشترین تغییرات کابینه‌ها متعلق به کابینه نهم بوده است؛ در این کابینه تقریباً نیمی از اعضای هیأت دولت تغییر پیدا کرد؛
۳. تقریباً اکثریت وزرا تجربه و سابقه حضور در پست‌های وزارتی را دارا بوده‌اند. بیشترین تعداد متعلق به هیأت وزیران کابینه هاشمی‌رفسنجانی است که در آن حدود ۶۱/۴۲ درصد اعضای کابینه، سابقه عضویت در هیأت دولت را دارا بوده‌اند. پس از آن اکثریت متعلق به کابینه سیدمحمد خاتمی با نسبت ۵۱/۶۲ درصد است. کمترین سابقه عضویت وزرا در ترکیب هیأت دولت متعلق به کابینه نهم است، در این کابینه حدود

۹۴ درصد وزرا برای اولین بار به عضویت در هیأت دولت در سطح هیأت وزیران درآمده‌اند؛

۴. در این مدت بیست ساله هیچ وزیر زنی در ترکیب کابینه حضور نداشته است؛
۵. با گذشت زمان به تدریج بر سطح تحصیلات هیأت وزیران در مقاطع عالی (کارشناسی ارشد، دکتری، فوق تخصص پزشکی) افزوده شده است؛
۶. در سال‌های اولیه انقلاب و در کابینه هاشمی‌رفسنجانی و خاتمی به ویژه کابینه هاشمی‌رفسنجانی، درصد قابل توجهی از وزرا تحصیل کرده دانشگاه‌های خارجی می‌باشند. اما به تدریج بر تعداد وزرای برخوردار از تعلیم و تربیت دانشگاه‌های ایران افزوده شده است تا جایی که در کابینه نهم به بیشترین میزان یعنی حدود ۹۰ درصد مجموع هیأت وزیران این دولت می‌رسد. از جمله دلایل این امر را می‌توان ناشی از فراهم شدن شرایط لازم برای تحصیل و همچنین افزایش سطح سواد جامعه ایران دانست؛
۷. تخصص غالب وزیران کابینه هاشمی‌رفسنجانی فنی مهندسی، کابینه خاتمی فنی مهندسی به همراه رشته‌های علوم انسانی و کابینه محمود احمدی‌نژاد مدیریت و اقتصاد بوده است؛
۸. جوان‌ترین کابینه، کابینه هاشمی‌رفسنجانی (پنجم و ششم) و مسن‌ترین کابینه متعلق به کابینه محمود احمدی‌نژاد (کابینه نهم) بوده است؛
۹. سابقه و تجربه حضور در سمت‌ها و پست‌های مهم دولتی عامل مهمی در گزینش هیأت وزیران بوده است؛
۱۰. پایگاه اجتماعی وزرا متعلق به طبقه متوسط (سنتی و جدید) بوده است؛
۱۱. به تدریج بر حضور نظامیان افزوده و در مقابل از حضور روحانیون در قدرت سیاسی کاسته شده است؛

۱۲. از طریق بررسی و مطالعه شغل، شغل پدر، سن، جنس، تحصیلات و ... می‌توان به پایگاه اجتماعی افراد جامعه پی برد؛

۱۳. مطالعه و بررسی پایگاه اجتماعی افراد و نخبگان سیاسی از اساسی‌ترین مسائل در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی است؛ زیرا پایگاه اجتماعی در ارتباط مستقیم با شکل‌گیری عقاید، شخصیت فرد بوده و به همان اندازه می‌تواند در زمینه تصمیم‌گیری‌های سیاسی تأثیرگذار باشد.

منابع

- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۱)، خبرگان ملت دفتر اول و دوم، **پایگاه اطلاع‌رسانی مجلس خبرگان رهبری**، قابل مشاهده در آدرس:
http://www.majlesekhabregan.ir/index.php?option=com_content&task=category§ionid=4&id=16&Itemid=30
- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۲)، آرشیو، زندگینامه سیدمحمد خاتمی، **پایگاه اینترنتی ریاست جمهوری**، قابل مشاهده در آدرس: <http://former.president.ir/farsi/khatami/bio/>
- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۲)، آرشیو، کابینه دولت، **پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست جمهوری**، قابل مشاهده در آدرس: <http://former.president.ir/farsi/khatami/cabinet/>
- _____ (۱۳۸۹/۲/۱۲)، زندگینامه دکتر محمدعلی نجفی، **وبگاه شخصی دکتر نجفی**، قابل مشاهده در آدرس: <http://drmajafi.ir>
- _____ (۱۳۸۸/۱۰/۱۴)، کارنامه مجلس، **پایگاه اطلاع‌رسانی مجلس شورای اسلامی**، قابل مشاهده در آدرس:
http://91.98.29.74/majles/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=39
- _____ (۱۳۷۲)، «بیست و سه وزیر کابینه جدید برای اخذ رأی اعتماد به مجلس معرفی شدند»، **روزنامه کیهان**، شماره ۱۴۸۳۵.
- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۷)، اعضای سابق شورای عالی انقلاب فرهنگی، **پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی**، قابل مشاهده در آدرس:
<http://www.iranculture.org/about/oldmemlist.php>
- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۷)، اعضای ستاد انقلاب فرهنگی، **پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی**، قابل مشاهده در آدرس:
<http://www.iranculture.org/about/memsetadlist.php>
- _____ (۱۳۸۸/۱۲/۱۷)، اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، **پایگاه اطلاع‌رسانی دبیرخانه**

شورای عالی انقلاب فرهنگی، قابل مشاهده در آدرس:

<http://www.iranculture.org/about/memlist.php>

— (۱۹ مرداد ۱۳۷۲)، «زندگی نامه وزرای آینده کشور و آموزش عالی»، *روزنامه کیهان*، شماره ۱۴۸۳۶.

— (۲۱ مرداد ۱۳۷۶)، «رئیس جمهور وزیران خود را برای اخذ رأی اعتماد به مجلس معرفی کرد»، *روزنامه کیهان*، شماره ۱۶۰۰۲.

— (۱۳۸۸/۱۱/۲۱)، «اعضای مجلس خبرگان رهبری، پایگاه اینترنتی مجلس خبرگان رهبری، قابل مشاهده در آدرس:

http://www.majlesekhobregan.ir/index.php?option=com_content&task=category§ionid=8&id=41&Itemid=39

— (۱۳۸۸/۱۱/۲۳)، «زندگی نامه رئیس جمهور، پایگاه اطلاع رسانی ریاست جمهوری، قابل مشاهده در آدرس:

<http://www.president.ir/fa>

— (۲۴ مرداد ۱۳۸۴)، «سوابق نامزدهای تصدی ۲۱ وزارتخانه»، *روزنامه کیهان*، شماره ۱۸۳۰۶.

— (۲۴ مرداد ۱۳۸۴)، «پیشینه اجرایی وزیران پیشنهادی رئیس جمهور ششم»، *روزنامه اعتماد*، سال چهارم، شماره ۹۰۴.

— (۲۴ مرداد ۱۳۸۴)، «همه مردان رئیس جمهور»، *روزنامه شرق*، سال دوم، شماره ۵۵۰.

— (۲۹ مرداد ۱۳۶۸)، «کابینه آقای هاشمی جهت کسب رأی اعتماد به مجلس معرفی شد»، *روزنامه جمهوری اسلامی*، سال یازدهم، شماره ۲۹۶۰.

— (۱۳۸۹/۲/۳)، «زندگینامه، وبگاه شخصی حجت الاسلام فلاحیان، قابل مشاهده در آدرس:

http://fallahian.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=34

— (۱۳۸۹/۲/۳)، «سوابق و رتبه‌ها، وبگاه شخصی حجت الاسلام فلاحیان، قابل مشاهده در آدرس:

http://fallahian.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=35

— (۱۳۸۹/۲/۵)، «علی اکبر ولایتی، زندگینامه، وبگاه شخصی دکتر ولایتی، قابل مشاهده در آدرس:

<http://www.velayati.ir/?lang=fa&p=09>

— (۱۳۶۴)، «تگوشی بر اولین دوره مجلس شورای اسلامی، تهران: روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.

— (۱۳۷۸)، «معرفی نمایندگان مجلس شورای اسلامی، از آغاز انقلاب شکوهمند اسلامی ایران تا پایان دوره پنجم قانون‌گذاری، اداره تبلیغات و انتشارات، چاپخانه مجلس شورای اسلامی

— (۱۳۸۳)، «معرفی نمایندگان مجلس شورای اسلامی - دوره هفتم، اداره تبلیغات و انتشارات، چاپخانه مجلس شورای اسلامی.

— (۲۰ مرداد ۱۳۷۲)، «شناسنامه وزرای کابینه دولت جدید»، *روزنامه سلام*، سال سوم، شماره ۶۴۱.

- _____ (۲۹ مرداد ۱۳۸۸)، «۲۱ وزیر پیشنهادی احمدی نژاد»، **روزنامه کیهان**، شماره ۱۹۴۴۱.
- ازغندی، علیرضا (۱۳۷۶)، **ناکارآمدی نخبگان سیاسی ایران بین دو انقلاب**، تهران: قومس، چاپ اول.
- برن، آگ و نیم کوف (۱۳۵۳)، **زمینه جامعه‌شناسی**، اقتباس ا.ح. آریان پور، چاپ هفتم، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- روسک، جوزف و رولند وارن (۱۳۵۰)، **مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی**، ترجمه دکتر بهروز نبوی، احمد کریمی، تهران: مؤسسه عالی حسابداری.
- شجعی، زهرا (۱۳۷۲)، **نخبگان سیاسی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی**، تهران: سخن، ۴ جلد.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۴)، **تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۸۰-۱۳۵۷)**، جلد دوم تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
- کوئن، بروس (۱۳۸۷)، **مبانی جامعه‌شناسی**، ترجمه و اقتباس غلامعلی توسلی و رضا فاضل، تهران: سمت.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶)، **جامعه‌شناسی**، ترجمه محسن صبوری، چاپ سوم، تهران: نی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۵)، **مقدمت جامعه‌شناسی**، چاپ سیزدهم، تهران، نشر دوران.
- منصور، جهانگیر (۱۳۸۴)، **قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران**، تهران: دوران.
- نظری، حیدر (۱۳۸۴)، **خاطرات و مبارزات حجت‌الاسلام دری نجف‌آبادی**، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.